

Aleksandra Petrović¹ 

Institut za književnost i umetnost, Beograd

MAJČINSTVO U DRŽAVNOM VLASNIŠTVU ILI KAKO ZAMIŠLJAMO MAJKU

(Ksenija Vidmar Horvat, *Imaginarna majka, rod i nacionalizam u kulturi XX veka*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2021, 292 str., ISBN 978-86-6263-369-9)

U izdanju Akademske knjige se 2021. godine pojavio prevod studije slovenačke sociološkinje Ksenije Vidmar Horvat² pod nazivom *Imaginarna majka, rod i nacionalizam u kulturi XX veka* (na slovenačkom objavljena 2013). Istu godinu u svetu je obeležila zabrana abortusa u Poljskoj u gotovo svim slučajevima, a godinu dana kasnije i Vrhovni sud u Sjedinjenim Državama donosi odluku o poništavanju presude kojom je u čitavoj državi abortus legalizovan. Ograničavanje reproduktivnih prava žena možda u najvećoj meri ide u prilog činjenici na koju nas autorka svojom studijom podseća – da je majčinstvo, u konačnici, ipak državno vlasništvo (Vidmar Horvat 2021, 231). Odluka o rađanju ne može biti privatna zbog toga što se majčinstvo razumeva kao vid biološke (a tako i simboličke i kulturne) reprodukcije nacije, tj. instrumentalizovano je za svrhe njenog utvrđivanja i političke i druge premoći (ibid., 29). Zbog nacionalnih projekata ženama dominantne etničke grupe u državi često se uskraćuje pristup abortusu, dok se žene koje pripadaju nacionalnim manjinama sterilišu ili im se deca oduzimaju. Masovna silovanja žena u ratu simbolički pretvaraju žensko telo u telo neprijateljske majke domovine, čijim se nasilnim osvajanjem ostvaruje pobjeda nad neprijateljskom nacijom (ibid., 34). Stvarnost u kojoj je majčinstvo zatočeno u vlasništvu države ne proizvodi, dakle, istovetne

1 E-mail: alek.petrov97@gmail.com

2 Autorka je profesorka Odseka za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, gde se bavi sociologijom kulture.

štetne posledice za sve žene, ali je u svim slučajevima ženska reproduktivna funkcija, tj. mogućnost postajanja majkom, iskorišćena u svrhe regulisanja odnosa moći između etničkih, „rasnih” i staleških grupa (ibid., 35).

O majčinstvu kao instituciji kojom su se služili mnogi društveno-politički sistemi (Rich 1976, 13), te o kontrastu između institucije i privatnog iskustva majčinstva govori Adrijen Rič (Adrienne Rich) u svojoj znamenitoj studiji (Rich 1976). Pod imaginarnom majkom Ksenija Vidmar Horvat podrazumeva nešto slično onome što Rič zove institucijom materinstva – naime, stvaranje diskursa, priče, mitologije o majci i majčinstvu, izmišljanje i zamišljanje majčinstva koje se stavlja u službu patrijarhalne političke moći, pri čemu se takvi društveno proizvedeni koncepti po pravilu predstavljaju kao unutrašnja vrednost žene. Naslovom *Imaginarna majka* (u originalu: *Zamišljena mati*) autorka aludira na koncept istoričara Benedikta Andersona (Benedict Anderson) o naciji kao zamišljenoj zajednici, želeći da specifično ukaže na predmet svog proučavanja – moderno zamišljanje majčinstva koje je neodvojivo od osobenosti takođe modernog fenomena zamišljanja nacije (Vidmar Horvat 2021, 49–50).

U svojoj studiji autorka istražuje „koncept i javnu sliku majčinstva” (ibid., 20) tokom dva istorijska razdoblja u slovenačkom društvu – socijalizma i postsocijalizma – poredeći oba razdoblja sa zamišljanjem žene i majke u kontekstu američkog (posleratnog) kapitalističkog društva. Autorka rekonstruiše sliku o majci teorijsko-analitičkom obradom proizvoda masovne kulture i medija – ženskih časopisa, reklama, oglasa i televizijskih serija. Medije, a pogotovo časopise, tretira kao ideološke aparate, govoreći pritom o konceptu medijske etnografije (ibid., 96). Pod medijskom etnografijom podrazumevaju se beleženja – neminovno prožeta „etnografovima subjektom” koji beleži – javnog i privatnog svakodnevnog života (žena) u medijima (ibid.). Drugim rečima, časopisi ne reprodukuju već konstruišu sliku o ženi i majci često idući naruku dominantnoj političkoj matrici i učestvujući u stvaranju modernog diskursa o majčinstvu kao prirodnoj sudbini žene (ibid., 22). Početak tog diskursa autorka nalazi u prosvetiteljskoj brizi za vaspitanje dece, kada se uloga žene strogo svodi na majčinsku, a majčinstvo postaje predmet društvene i administrativne rasprave (ibid.). Ta praksa naročito je ojačana u 19. veku „uz pomoć crkvene, porodične i rodne ideologije” (ibid., 23). Autorka, pored toga, podvlači i činjenicu o formiranju moderne nuk-

learne porodice u odnosu na ranija šira porodična domaćinstva, pri čemu se muški i ženski poslovi diferenciraju – muškarac se priključuje radnom industrijskom svetu, a žena ostaje kod kuće uglavnom besposlena, odvojena od pomoći svoje majke, kao i od „ženskih predmodernih znanja” poput babištva i poznavanja lekova (ibid., 24–25). U takvoj situaciji njena jedina uloga jeste u pružanju bezrezervne psihološke i emotivne podrške mužu i deci (ibid., 24). Na mesto nekadašnje pomoći i znanja dolaze saveti stručnjaka – lekara, psihologa i ginekologa (ibid., 25). Žena će se naći zarobljena u ulozi koja je mentalno ne ispunjava, nesigurna i iscrpljena osećanjem griže savesti zbog nemogućnosti da ostvari sve ono što stručnjaci propisuju. U tom smislu će ženski časopisi biti i podrška ženama, prostor u kome su se mogle oglasiti i iskazati otpor takvom stanju (ibid., 26).

Prvi deo svoje knjige autorka posvećuje istraživanju socijalističkog modela majčinstva. Analizirajući časopis *Naša žena*,³ tj. njegove brojeve iz socijalističkog perioda u Sloveniji, autorka zapaža mitologizaciju majčinstva kroz tip *partizanske majke*. Iako je socijalistička politika (nominalno) stavljala javno delovanje žene u prvi plan, posle rata, kako autorka ističe, kada se radi o javnoj slici žene, nije preživeo lik aktivne partizanke koja je učestvovala u Narodnooslobodilačkoj borbi, nego lik partizanske majke (ibid., 69), u koji je integrisana ideja o majčinskom samožrtvovanju (ibid., 70). Časopis *Naša žena* uveravao je žene u javnu političku moć njihove majčinske uloge i brige, koja je sada proširena na čitav slovenački kolektiv, naturalizujući praksu zatvaranja žena u okvire majčinstva posredstvom diskursa o njihovim majčinskim instinktima (ibid., 64). Međutim, kroz lik partizanske majke ženska politička moć se zapravo pacifikovala. Broj žena u politici i na rukovodećim pozicijama u državi, na primer, bio je vrlo nizak (Đokanović, Dračo, Delić 2014, 114–115, 172), a autorka studije, s tim u vezi, ističe kako su demonizovanje Jovanke Broz nakon smrti Josipa Broza i partijske političke intrige protiv nje proistekli iz toga što ona nije zaista želela da se odrekne političke moći koju je socijalistički sistem najpre obećavao ženama da bi potom to obećanje izigrao (Vidmar Horvat 2021, 251). Jovanka Broz optužena je, ističe autorka, da se ponašala kao suvladarka (ibid., 242). S druge strane, dok su žene uveravane u političku važnost majčinstva posvećenog čitavoj

3 Časopis je izlazio u Sloveniji od 1941. do 2015. godine.

slovenačkoj zajednici, istovremeno je majčinstvo od njih oduzeto i prenese-no na državu u skladu s državnim interesovanjem za najmlađe naraštaje kao nosioce budućeg socijalističkog društvenog poretka (ibid., 75–76). Istovremeno s decom koja nisu smela biti prepuštena privatnom roditeljskom vaspitanju, vaspitavane su i majke, i to preko različitih novinarskih savetodavnih priloga o odgoju dece. Mada javno glorifikujući majčinstvo kao ispunjenje sudbine žene, država je, u stvari, ženu lišila agensnosti i užitka koje majčinstvo implicira ili može da donese, čineći da njena majčinska pregnuća budu prožeta osećanjem nesigurnosti i nekompetentnosti (ibid., 79–80). U državnom prisvajanju ženske majčinske misije autorka prepoznaje mogućnost kontrolisanja i nadziranja stanovništva. S tim u vezi, ona govori o posezanju u ženska reproduktivna prava koje je poduzeo Staljin zabranom abortusa, kao i Čaušesku artikulacijom zahteva „za jačanjem rumunskog naroda” (ibid., 37). Autorka, naposljetku, zaključuje da oba ova primera

„jasno svedoče da je socijalistički⁴ zavet javnog oslobađanja žena bio ideološki sumnjiva priča, koja je ženu i njeno telo pretvorila u poligon na kojem su se sukobljavali prikriveni nacionalizam i želja za kontrolom stanovništva” (ibid.).

U nastavku studije autorka se osvrće na kult majke u američkom posleratnom kapitalističkom društvu, želeći da ukaže na istovetnosti i razlike u odnosu na socijalistički model. U kontekstu američkog društva kult majke se javno veličao i slavio, a obrazovanim belim ženama srednje klase, koje su možda prethodno bile zaposlene, bilo je namenjeno tzv. romantično rešenje, pa autorka u tom smislu izvodi tip *romantične majke*, koji podrazumeva ideju o muškarcu kao spasiocu koji „smiruje” napetu i nezadovoljnu ženu, pomaže joj da se prilagodi svojoj ulozi i da se odrekne nezavisnosti i samostalnosti (ibid., 104). Majke iz marginalizovanih grupa kojima su pripadale obojene žene i žene iz radničke klase prototip su pak za ideal *herojske majke*. Kako autorka ističe, herojske majke su bile žene koje su društvene i ekonomske okolnosti primoravale da se zaposle dok su se istovremeno brinule o deci. Na pozadini životnih poteškoća herojskih majki, belim ženama sredn-

4 Ipak, odvojenost ovakvih režima od temeljnih načela socijalizma izravno naglašava Erik Hobsbaum (2004, 293), navodeći da Staljinov model socijalizma „sigurno nisu zamišljali Marks i Engels”.

je klase upućivana je poruka o njihovoj privilegovanoj poziciji, o mogućnosti da se u potpunosti posvete majčinstvu kao vrednosti koja je važnija od zaposlenja (ibid., 107, 109). I na Zapadu i na Istoku kult majčinstva služio je, dakle, sužavanju slobode žene – razlike su bile u tome što je u američkom društvu on bio u prvom planu i onemogućio bilo kakvo javno delovanje žene, dok se u okvirima socijalističkih sistema upravo javno delovanje žene stavlja u prvi plan da bi se potom utišalo i lišilo moći (ibid., 20). U Sjedinjenim Državama je kult majčinstva bio u skladu s nacionalnom fantazijom o „društveno-seksualnom poretku na čijem je čelu snažna figura oca, te porodici podređena pitoma domaćica” (ibid., 36), dok se na Istoku državno majčinstvo konstituisalo u skladu s fantazijom o budućem poretku koji će nositi disciplinovani kolektivni subjekat (ibid.).

Autorka potom ispituje predstave o majčinstvu u postsocijalističkom periodu, obeleženom procvatom nacionalnih mitologija i snažnim procesom repatrijarhalizacije. Nacionalistički programi u postsocijalističkom periodu počivaju na izmeni sećanja o socijalističkom razdoblju. Rememoriše se, na primer, socijalistička rodna politika – tome autorka u svojoj studiji posvećuje čitavo poglavlje pod nazivom „Sećanje na majke” (ibid., 189–214). U tom pogledu se u potpunosti negira socijalistički projekat oslobođenja žena (ibid., 211). Stvara se slika o socijalističkom režimu koji je žene primoravao na neprirodne uloge van doma i porodice, zabranjujući im istovremeno da istaknu svoju ženskost (ibid., 191). Ovakvo rememorisane onoga što je socijalistička politika uradila na polju ženskog oslobođenja onemogućava da nova generacija žena izmašta i utemelji sopstvenu društvenu i političku biografiju imajući u vidu istorijska iskustva socijalističkih majki kojima je prethodni režim doneo značajna prava i slobode (ibid., 208). Zato je, prema autorki, bilo moguće da mlade generacije kao emancipatorski ideal prepoznaju glavnu junakinju serije *Ali Mekbil* (*Ally McBeal*) (1997–2002). Reč je o seriji koja je nastala 1990-ih godina u Sjedinjenim Državama i koja predstavlja rezultat postfeminističkog rememorisanja feminizma, reakcionarno se postavljajući spram feminističkog pokreta, depolitizujući ga i svodeći ga na životni stil, zbog čega je izazvala kritike feministički orijentisanih gledatelji sa Zapada (ibid., 200–202). U Sloveniji je serija pak izazvala odobravanja studentkinja i studenata. Mlade žene su, prema autorki, mogle da centralni ženski lik dožive pozitivno upravo zbog suočavanja s rememorisanom

socijalističkom prošlošću, kao i postsocijalističkom sadašnjošću koja ih je temeljno izneverila po pitanju ženskog oslobođenja (ibid., 203). U takvom kontekstu, njihova identifikacija s junakinjom serije funkcioniše kao svojevrtni „odbrambeni mehanizam” (ibid., 208). Posredstvom primera s recepcijom ove serije u Sloveniji autorka osvetljava sopstvenu teorijsku poziciju o efektima fenomena globalizacije, kojom naglašava da ovaj fenomen nikada ne implicira samo puko oponašanje zapadnih modela, kao i da ne doprinosi homogenizaciji već fragmentarizaciji kultura: globalne medijske slike (poput Ali) izazivaju, drugim rečima, specifična lokalna prisećanja i efekte (ibid., 213–214). S tim u vezi, autorka takođe ističe:

„Globalna kultura i globalni potrošački duh predstavljaju u slovenačkoj tranziciji ideološku formu suočavanja s prošlošću, kao i oblik retroaktivne istorijske kompenzacije za (stvarne i umišljene) represije iz prošlog svakodnevnog života” (ibid., 152).

Globalni lik postfeminističke oslobođene žene pretpostavlja i nesputano iskazivanje sopstvene ženskosti i seksualnosti, što se ponovo doživljava kao pozitivna promena u odnosu na tobožnje „socijalističke” tabue (ibid., 156). Eksplicitno prikazivanje žena kao seksualnih objekata u oglasima koje autorka analizira (kao i u pomenutoj seriji) pravda se nacionalnim kosmopolitskim usmerenjem i demokratizacijom društva – žensko telo postaje kako predmet seksualizacije koju je socijalizam pokušao da izbegne tako i nacionalizacije budući da služi kao pokazatelj i dokaz kosmopolitizma i demokratičnosti nacije (ibid.).

Osim što se pod krinkom demokratizacije i kosmopolitizma žene u sve većoj meri seksualno objektiviraju, one su u postsocijalističkom slovenačkom imaginiranju nacije ponovo srasle s ulogom majke. Autorka u tom pogledu pominje najpre lik *potrošačke majke*, koji je u vezi s prelaskom slovenačkog društva na ekonomsko uređenje po zapadnom modelu. U časopisu *Naša žena* se početkom 1990-ih najpre javlja lik žene preduzetnice, koja oscilira između posla i porodičnog života, a intervjui sa ženama iz časopisa oživljavaju ideju da poslovni život ugrožava porodični (ibid., 129). Sredinom 1990-ih jasnije se artikuliše vizija o majci koja je potpuno zadovoljna majčinskom ulogom i spremna na odricanja koja isključiva posvećenost ovoj

ulozi zahteva (ibid., 131). Analiza stručnog diskursa u časopisu *Naša žena* pokazuje sve veću vezanost (poželjnog) modela majčinstva za savete stručnjaka (ibid., 134). Osim što majku uče kako da postupa prema detetu (ibid., 136), stručni saveti joj sugerišu i šta da za njega kupi – koju hranu, odeću ili obuću (ibid., 140). Uzimajući ovaj podatak u obzir, autorka zaključuje da se ne može govoriti o pukom vraćanju žene na ulogu majke i domaćice, jedinu koju je ranije mogla imati. Naprotiv, majka se u novom društvu po zapadnom modelu prepoznaje i kao konzumentkinja (stručnog) diskursa i robe (ibid., 143).

Možda najjasniju spregu između postsocijalističkog nacionalizma i roda autorka prepoznaje u akciji ženskog časopisa *Jana*⁵ pod nazivom „Slovenka godine”, koju detaljno analizira, koncentrišući se na tip patničke ili *melo-dramatične majke*. Časopis je zastupao stanovište prema kome je majčinska uloga, udaljavanjem od „kolektivističkog socijalizma i uzburkanog početka devedesetih”, prestala zahtevati hrabro delovanje u korist naroda i počela implicirati osobine poput skromnosti, brižnosti i (samo)žrtvovanja (ibid., 182). Upravo su to bili epiteti kojima su opisivane kandidatkinje nominovane za „Slovenku godine”. U nacionalno-simboličko se putem pomenute akcije ugrađuje slika nevidljive žene (ibid.). Oživljava se tip cankarovske majke patnice (ibid., 183), koji, između ostalog, služi konstrukciji nacionalne fantazije o društvu zasnovanom na pravednim, ženskim i porodičnim principima brige i žrtvovanja (ibid., 182). U stvarnosti, žene nisu imale nikakvu političku moć, pa im je ovakva akcija, kako zaključuje autorka, služila kao „oblog na ranu” (ibid., 183). Navedena akcija, osim toga, govori i o slovenačkom prelasku na potrošačku društvenu paradigmu. Prostor namenjen sponzorima i oglasima u časopisu *Jana* kojima je praćena akcija obraćaju se čitateljki kao potrošačici, pretvarajući lik majke u „u strukturni element potrošačke nacionalne fantazije” (ibid., 184).

U nastavku svoje studije autorka s pravom konstatuje da se u istraživanjima o repatrijarhalizaciji postjugoslovenskih društava isključivo govori o ženama koje pripadaju dominantnoj etničkoj zajednici (ibid., 218), zbog čega pokušava da ovakvu praksu ispravi ocrtavajući tip *manjinske majke* odnosno govoreći o ličnosti i životu Romkinje Elke Strojane, koju je slovenačka

5 Prvi broj časopisa pojavio se 1972. godine. Časopis izlazi i danas.

nacionalna fantazija pretvorila u tip „Mama Jelke” (ibid., 215–231). Mama Jelka je u slovenačkoj kulturi postala simbol bezrezervne i univerzalne brige za potomstvo. Njena etnička i rasna pripadnost u tom procesu mitologizacije potpuno su izbrisane (ibid., 230), a njena uloga svedena na pružanje pomoći slovenačkom društvu – ona je, naime, trebalo da suoči društvo s njegovim sopstvenim prestupima i da ga nagna na promenu (ibid., 226). Potencira se, dakle, njen mogući, poželjni uticaj na dominantnu etničku strukturu (slično kao u slučaju herojske majke), dok je njena lična sudbina, kao i sudbina Roma i Romkinja uopšte, ostavljena po strani. Dok je Mama Jelka pretvorena u kult za potrebe slovenačkog društva, društvo nije prepoznalo realne potrebe Elke Strojan, pa joj je, između ostalog, zbog neodgovarajućih životnih uslova socijalna služba oduzela najmlađe dete (ibid., 231).⁶

Zaključujući svoju knjigu, autorka promišlja o javnoj slici i mitologizaciji majčinstva u budućnosti, usredsređujući se i na savremene *transnacionalne majke*. Reč je o migrantkinjama, kako objašnjava autorka, uglavnom ženama iz Afrike ili Azije, koje dolaze u evropske države da bi preuzele uloge dadi-lja i starateljki (ibid., 262). Njihovu pomoć koriste majke srednjeg ili višeg staleža (ibid., 263). Povlačeći osudu sopstvene, migrantkinje reprodukuju tuđu naciju ne predstavljajući pritom nikakvu pretnju za nju – štaviše, one rešavaju problem nastao u „postnacionalnoj državi”, koja ne prepoznaje koncept pružanja socijalne pomoći i, u skladu s tim, naglašava odgovornost pojedinca za sopstvenu društvenu i ekonomsku sudbinu (ibid., 262–263).

Naposletku, *Imaginarna majka* predstavlja dragocenu feminističku studiju koja implicitno artikuliše kritiku androcentričnih teorijskih pristupa koji sistematski isključuju ili potcenjuju epistemološku važnost (ženskog) roda u formiranju nacionalnog identiteta, kao i u interpretativnim pristupima samom konceptu nacije. Služeći se bogatom literaturom i pokazujući interpretativne mogućnosti masovne kulture, kompleksne veze ženskih časopisa, fotografije i televizije sa stvarnošću, Ksenija Vidmar Horvat na detaljan način osvetljava složene odnose između roda i nacije u okvirima slovenačkog socijalizma i postsocijalizma, a mnogi zaključci primenljivi su

6 Autorka studije ne upućuje na medijski izvor o ovom događaju, ali otkriva da se o oduzimanju deteta u medijima saznalo septembra 2007. godine. Internet pretragom se može pronaći članak objavljen 24. septembra 2007, koji svedoči o ovom događaju: cf. A.Z. i A. Ž. 2007.

i na ostale države nastale iz socijalističke Jugoslavije. Značajno je poreden-je s američkim socioekonomskim kontekstom, te demistifikacija uverenja o tačkama susretanja ili mimoilaženja kada je reč o imaginiranju majke u trima društvenim sistemima. U studiji se ističe i ispitivanje veze između globalne kulture i njenih odjeka na lokalnom postsocijalističkom planu, koji su neminovno bili usmeravani odnosom prema socijalističkoj prošlosti ili slici o njoj. Tipovi majki u kojima autorka efektno sažima raznovrsne i složene diskurse o majčinstvu poslužiće kao koristan analitički okvir za potencijalna buduća istraživanja i dodatna nijansiranja odnosa između roda i nacionalizma u (post)jugoslovenskom kontekstu. U konačnici, vrednost ove studije ogleda se i u tome što podseća na ključnu činjenicu da zamišljanje nacije uvek znači i zamišljanje žene i majke koje pak neminovno podrazumeva prekrivanje stvarnih ženskih života i sveta u određenom pravcu, što snažno odjekuje na pozadini savremenih događanja.

LITERATURA

- Đokanović, Bojana, Ivana Dračo, Zlatan Delić. 2014. „III DIO: 1945–1990. Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije.” U *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, priredila Jasmina Čaušević, 104–176. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Hobsbaum, Erik. 2004. *Doba ekstrema: istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Beograd: Dereta.
- Rich, Adrienne. 1976. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York: Norton.
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2021. *Imaginarna majka, rod i nacionalizam u kulturi XX veka*. Novi Sad: Akademska knjiga.

ONLINE IZVORI

- A. Z., A. Ž. 2007. „Zaradi neprimernih pogojev odpeljali otroka.” *Žurnal24.si*, 24. septembar. Pristupljeno: 15. decembra 2024. <https://www.zurnal24.si/slovenija/zaradi-neprimernih-pogojev-odpeljali-otroka-8174>